
RAINER M. JÁNOS

A POLITIKAI ÉS MÁS ÁTMENETEK A 20. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON*

E bevezető célja csupán annyi, hogy lehetséges értelmezési keretet adjon a konferencia előadásaihoz. A magyar nyelv nagyszótára az átmenet szóhoz – egyebek mellett – két, a történetírásban és a társadalomtudományban egyaránt használatos jelentést rendel.¹ Az egyik szerint az átmenet áttérés valamiről valamire, avagy átalakulás *valamiből valamibe*. A másik jelentés: *folyamatban, változásban közbülső állapot, fejlődési fokozat*. Vagyis ennek a mindenképpen dinamikus, mozgásra, változásra utaló fogalomnak két jelentése éppenséggel a mozgás szempontjából *ellentétes*: az egyik a mozgás maga, a második viszont a változás/mozgás két fázisa közötti, bár rövid és némiképp instabil, változó, ám mégis elkülöníthető, kivehető, vagyis a vizsgálat szempontjából úgyszólván statikus állapot. Bő száz év távlatában egy-egy térségben, országban stb. tehát több átalakulás és elméletileg több átmeneti időszak is lehetséges. Hogy ebben valamelyest mégis eligazodjunk, célszerű megkülönböztetni a *politikai átmenet* (*political transition*) mai politológiában és történetírásban, sőt *tranzitológiában* oly gyakorta használatos fogalmát a nagy átalakulásoktól (*systemic transformation*).

A politikai átmenet fogalmát elsősorban egy politikai rendszer, berendezkedés változására használom. Az átmenet ebben az értelemben az az eseménysor, amelynek során egy politikai rendszert egy attól jelentősen, akár gyökeresen eltérő másfajta politikai rendszer vált fel. Elképzelhető, hogy a politikai átmenet folyamatában is létezik átmeneti időszak, amikor a korábbi politikai rendszer részstruktúrái – például már az előző politikai rendszer jellegétől gyökeresen eltérő módon, de – még működnék, vagy akár a két, egymást váltó politikai struktúra elemei egy ideig egymás mellett léteznek. Ám a politikai átmenetek a 20. században, sőt, olykor már a 19.-ben is meglehetősen rövid lefolyásúak, úgyhogy politikai átmeneti *időszak*ról lehet éppen beszélni, csak nem biztos, hogy van értelme.

Annál inkább létjogosultsága van az átmenet statikus(abb) fogalmának a nagy átalakulások esetében. E rendszerszintű átalakulásokat a történetírás sokéves, akár évtizedes vagy éppen évszázados hosszúságúnak látja. Mindenekelőtt Fernand Braudel nagy művére utalhatunk, amely a kapitalizmus kialakulását – vagyis az átmenetet a prekapitalista formációkból a tőkésekre – a 15–18.

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

1 <http://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=%C3%A1tmenet>

századra tette.² Hosszú átmenet – ha nem is több évszázados – a kapitalizmus kialakulása Marx elméletében. Ahogy hosszú időtartamúak egy-egy civilizáció életciklusai Spenglernél és Toynbee-nál egyaránt. Hasonlóképpen több évtizedesek Rostow vagy Gerschenkron szakaszai, és ugyancsak évtizedekben mérhetők a tömegfogyasztásra épülő ipari társadalommá való átalakulási folyamat egyes átmeneti periódusai is.³ Egyszóval: a nagy rendszerek átalakulásának tanulmányozásakor mindenképpen érdemes – szemben a politikai átmenettel – az átmenet dinamikus és statikus(abb) fogalmával egyaránt operálni.

Ha összehasonlítjuk a 20. századot egyrészt a 19.-kel (s maradunk Magyarországon), azt találjuk, hogy a két évszázad átmenetek szempontjából élesen eltér egymástól. A hosszú 19. század egyetlen hatalmas rendszerszintű átalakulás: a tradicionális társadalom és gazdaság rendszere átadja helyét a modern kapitalizmusnak. Ha elfogadjuk Charles Tilly jellemzését a 19. század átalakulásáról,⁴ akkor Magyarországon számottevő változás figyelhető meg a folyamat mind a négy fő tényezőjét – a nemzetállam kialakulását, a gazdaság tökeviszonyon alapuló szerveződését, az iparosodást és a városiasodást – illetően. Hosszú, dinamikus, sőt gyorsuló a folyamat valamennyi nagy rendszert illetően. És mindössze két politikai átmenet történt száz év alatt. Az egyik a szisztemikus változás viszonylag korai szakaszán kívánta modernizálni, a rendszerátalakulásnak megfelelő (adekvát) pályájára állítani a magyar politikai rendszert. 1848–49-ben ez kísérlet sikertelenül végződött, 1865–67-ben azonban sikerrel járt. Ami persze felveti, hogy ez nem is két (egy sikertelen és egy sikeres) politikai átmenet, hanem tulajdonképpen egyetlen hosszú politikai átmenet.

Ezzel szemben a rövid magyar 20. században bőven előfordultak átmenetek, mindkét értelemben. Az évszázad derekán lezajlott egy meglehetősen gyors rendszerátalakulás, amely lényegében változtatta meg a modern kapitalista rendszert, s helyére a *szocializmus* nagy rendszereit állította. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a modern kapitalizmus nagy folyamatai közül az iparosítást és a városiasodást (ha némiképp más értelemben is) a szocializmus is lényeges vonásai közé iktatta. A század végén viszont egy a magyar történelemben ritka egyidejű változás történt: a sikeres (és békés) politikai rendszerváltás nyitányul szolgált az újabb rendszerátalakulás számára. Ennek során a naptári értelemben vett 20. század végén Magyarország áttért (de felfogható úgy is, hogy *viszátért*) a kapitalizmus nagy rendszerére. E két nagy rendszerátalakulás mellett

2 *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Bp. 2004.; *Uő*: A kapitalizmus dinamikája; Európa, Bp. 2008.

3 *Karl Marx*: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. I–III. (Marx–Engels Művei 23–25.) Budapest 1967–1974.; *Oswald Spengler*: A Nyugat alkonya. I–II. Budapest 2011.; *Arnold B. Toynbee*: A Study of History. Oxford 1946. [A mű eredeti, I–VI. kötetének tömörített kiadása]; *Walt Whitman Rostow*: The Stages of Economic Growth, a Non-Communist Manifesto. Cambridge 1960.; *Alexander Gerschenkron*: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Tanulmányok. Vál. Berend T. Iván – Ránki György. Budapest 1984.

4 *Charles Tilly*: Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. New York 1984.

politikai átmenetből (sikeres/*realizált* és sikertelen/*nem-realizált* változatát egyaránt számolva) legalább kilencre került sor a 20. században.

A rendszerváltás/-változás szó a köznyelvben 1989-ben terjedt el. Úgy tűnik azonban, hogy az 1940-es évek végére kialakult politikai rendszer belső diskurzusaiban már használta.⁵ Mindazonáltal ma is elsősorban az 1989-es eset ad tartalmat a fogalomnak, holott az teljesen kivételes alkalom volt mindenféle szempontból. E konnotációk miatt a rendszerváltás szót nem is használom. Maradok a politikai átalakulásnál, amelyen itt tehát azt értem, hogy a fennálló politikai szerkezet különféle okokból működésképtelenné válik, vagy legalábbis annak tűnik; új, az előzőtől lényeges vonatkozásaiban különböző politikai intézményrendszer és uralmi stílus körvonalazódik, illetve legalábbis embrionális formában (például vertikumban: csak helyi szinten stb.) működni kezd. Ez független attól, hogy a politikai átmenet milyen eredménnyel zárul. Eredményes, ha az új politikai intézményrendszer *tartósan*, vagyis *legalább egy évig*, de inkább több éven, sőt évtizeden át működik, lényeges átalakítás nélkül. Ugyanakkor a modellváltásig el nem jutó reformok vagy nagyobb korrekciók lehetségesek politikai átmenet nélkül. Ha ezek a kritériumok nem teljesülnek, akkor eredménytelen, nem realizált politikai átmenetről van szó.

A politikai átmenetek fontos jellemvonása az átalakulás jellege és célja. Az átalakulás jellegén azt a meghatározó feltételrendszert értem, amelyben a megelőző politikai intézmény működésképtelensége manifesztálódott. Ez lehet háború, közvetlenül a háborúból eredő bénultság vagy vákuum (ezt nevezem *posztháborús* helyzetnek), illetve az erőszak, amelyet vagy az előző rendszer alkalmaz kihívóival szemben és/vagy az újat akarók vetnek be a politikai hatalomra bejelentett igényük alátámasztására. Végül az idő dimenziója – egy-egy politikai átalakulási folyamat természetesen elhúzódhatott, akár egy-két évig is eltarthatott. 1989 példájával szemlélítve a végpont, az átalakulás befejeződése biztosan 1990, de akár az országgyűlési választásokat, akár az új kormány megalakulását, akár például az új önkormányzatok őszi megválasztását tekinthetjük határpontnak. Ami a kezdetet illeti, lehetséges azt valamely, az előző politikai rendszer nyílt válságára utaló eseményhez kötni (például az MSZMP 1988 júniusi pártértekezletéhez, Kádár János lemondásához), de az új erők első markáns jelentkezéséhez is, ami nehezebb feladat, hiszen számításba jöhet valamelyik nagyobb utcai demonstráció vagy például a szervezettség új minősége, így a protopártok tömörülése az Ellenzéki Kerekasztalba stb.⁶ Ehelyütt

5 Például a politikai ellenfelekkel való leszámolás rendőrségi és bírósági (belső használatú) dokumentumaiban gyakorta előfordul. „Nyilvánvaló, hogy a vádlott belső meggyőződése az volt, hogy rendszerváltást kíván és a vádbeli alkalommal azt a reményét fejezte ki, hogy ez a rendszerváltozás rövidesen be is fog következni és ő ismét vitéz Gerley százados lesz” – olvasható a Legfelsőbb Bíróság egy 1955-ös ítéletében. Az ügyről lásd Rainer M. János: Századosok. Budapest 2018. 216–219.

6 1989–90 esetében persze az irodalomban más időhatárok is előfordulnak, lásd például Tőkés Rudolf: A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990. Budapest 1998.; Lawful Revolution in Hungary 1989–94. Eds: Király Béla – Bozóki András. Boulder – Highland Lakes 1995.;

a politikai átmenetek „magéveivel” dolgozom, vagyis azokat az éveket, amikor a legtöbb/leginkább szimbolikusan tekinthető esemény történt.

A 20. századi politikai átalakulások időrendjét és a rendszerszintű átalakulásokkal való szinkronitását a következő táblázat szemlélteti.

Időpont (magév), időhatár	Politikai átmenet	Rendszerátalakulás
0. [19. sz.]	0. Liberális demokrácia	0. [modern kapitalizmus]
1918	posztháborús, radikális-demokratikus, eredménytelen	
1919	posztháborús, szovjet típusú diktatórikus, eredménytelen	
1920	erőszakos, konzervatív-liberális, eredményes	
1944	háborús, náci típusú diktatórikus, eredménytelen	
1945	posztháborús, demokratikus, eredménytelen	
1945 – 1950		kapitalizmus – szocializmus
1949	békés, szovjet típusú diktatórikus, eredményes	
1956	erőszakos, demokratikus, eredménytelen	
1989⁷	békés, demokratikus, eredményes	
1989 – 2000		szocializmus – kapitalizmus

1. táblázat. Átmenetek típusai és időrendje a 20. századi magyar történelemben

Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás (1988–1990). Budapest 2003.; *Ripp Zoltán:* Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Budapest 2006.; *Bozóki András:* Gördülő rendszerváltás – az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977–1994). Budapest 2019.; stb.

- 7 Jelen tanulmány kizárólag a 20. századdal foglalkozik, így nem tárgya a 2010-ben kezdődött politikai átalakulás, ahogyan annak értelmezései (hogy egyáltalán megváltozott-e a politikai rendszer, s ha igen milyen irányban, mi az új politikai rendszer jellege stb.) sem. Kornai János U-kanyar értelmezése, amely szerint autoriter politikai rendszer alakult ki, mindenesetre eléggé meggyőzőnek tűnik számomra. Lásd Kornai János: Láttelel. Tanulmányok a magyar állapotokról. Budapest 2017. 117–151. Körösi András rezsimváltásról beszél, de mérlege sok tekintetben hasonló Kornaiéhoz, lásd Körösi András: A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Szerk. Uő. Budapest 2015. 401–422.

Ami a politikai rendszerváltások általános modelljét illeti, nem kerülhető meg a forradalom kifejezés, amely egyébként felvethető a rendszerátalakulások kapcsán is. Reinhart Koselleck a forradalom fogalomtörténetéről írott szövegeiben⁸ a 19. század elejére teszi a politikai és társadalmi forradalom fogalma közötti különbség megjelenését, amelyben az előbbi a fennálló alkotmány megdöntését jelenti. Charles Tilly 1993-ban kiadott, s 1989 hatása alatt írott művében az államhatalom gyakorlásában bekövetkező kikenyszerített, alapvető változásként határozza meg a forradalmat.⁹ Tilly egy modellértékű leírást is készített a folyamatról. Eszerint a hatalmat gyakorló politikai csoporttal szemben egy (vagy több) politikai tömörülés (Tillynél *koalíció*) számottevő társadalmi támogatással jelenti be igényét az államhatalomra; e tömörülések igényei egymással összeegyeztethetetlenek; a forradalmi folyamat eredményeképpen a hatalom az egyik koalíció kezéből átkerül egy másikéba. Tilly csak a teljes folyamatot tekintette forradalomnak, vagyis ha a szuverenitás illetve a hegemonia egyik típusát/rendszerét egy másik, tőle különböző váltja fel. És mindez tartósan is megvalósul – nála egyébként legalább egy hónapra. A nagy társadalmi átalakulással járó forradalmakat (az angolt, a franciát és az orosz) csak sajátos típusoknak tekintette ötszáz év számos forradalma között. A forradalmi folyamat két szakasza a forradalmi helyzet, illetve a forradalmi kimenetel vagy végeredmény (outcome). A forradalmi helyzetben érzékelhetővé válik az igény bejelentése, a társadalom egy jelentősebb része ezt támogatja, a hatalmat birtoklók pedig – noha kísérletet tehetnek rá – képtelenek elnyomni, megsemmisíteni ezt a csoportot. A kettős (vagy többes) hatalom időszakát követi a forradalmi megoldás: a hatalom új koalíció kezébe kerül – amiben persze előfordulhatnak a régebbi egyes csoportjai, elemei is. A kimenetnek (de akár a forradalmi helyzetnek is) fontos mozzanata az addigi uralkodó csoport eróziója, az onnan történő dezertálás. A riválisok fegyveres, katonai bázisra tesznek szert, semlegesítik az uralkodó csoport katonai erejét, mielőtt átvennék a hatalmat. Mindezek fényében például az 1956-os magyar eseményeket Tilly nem is tekintette forradalomnak, csupán forradalmi kísérletnek. Ha az ő egy hónapos kritériumát tekintjük mérvadónak, akkor például 1918, 1919, 1944 és 1945 is sikeres forradalmi kimenetek, jószerével 1956 az egyetlen nem realizálódott forradalmi kísérlet. Ha viszont az itt javasolt minimum egy évnél is hosszabb időtartamban (például négy-öt évben) mérjük a sikerességet, akkor a 20. századi magyar történelemben mindössze három politikai átmenet volt sikeres forradalom: 1920, 1949 és 1989. A rivális fegyveres erő semlegesítésének mozzanata, amelyet Tilly fontosnak kritériumnak tart, 1918 viszonylag tiszta és jórészt vértelen esetét leszámítva jószerével csak az egyetlen sikertelen kísérletben, 1956-ban fordult elő – ideig-óráig. 1919, 1945, 1949 és 1989 esetében nem (az

8 Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 5. Hrsg. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck. Stuttgart 2004. 766–767. Lásd még *Reinhart Koselleck: A forradalom újkori fogalmának történeti kritériumai*. In: *Uő: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest 2003. 75–97.

9 *Charles Tilly: European Revolutions 1492–1992*. Oxford 1993. 1–51.

első háromban nem is igen volt mit semlegesíteni), és 1920-ban sem állítható, hogy a kommün Vörös Hadseregét a rivális politikai koalíció semlegesítette.

Szemben a nyolc politikai átmenettel a 20. századra „csak” két rendszerátalakulás esett, s nagy kérdés, hogy azok viszonylag gyors lefolyása miatt egyáltalán lehetséges-e rendszerszintű átmeneti időszakról beszélni. Ami az elsőt, a 20. század közepét illeti, ez a kérdés hosszú ideje vita tárgya.¹⁰ Anélkül, hogy ebben most állást foglalnék, javaslok egy összehasonlítást a szovjetizálást közvetlenül megelőző és a szovjetizált rendszer között. Ennek alapja Kornai János *szocialista rendszermodellje*.¹¹ (Lehetségesek más összehasonlítások is, így például a politikai rendszerre összpontosító totalitárius potenciál, de nem most.) A Kornai-modell alkalmazása során eltekintettem attól az egyébként joggal számonkérhető paramétertől, hogy a szovjetizálás előtti, átmenetinek bizonyult rendszer mettől meddig tart, sőt azt sem vizsgáltam előzetesen, hogy átmenetisége és inkohereenciája miatt egyáltalán rendszernek nevezhető-e. Egy viszonylag rövid időszakaszra figyeltem: 1945–47-re, benne kitüntetetten 1945–46 fordulójára, amikor az ideiglenes viszonyoknak az 1945. novemberi nemzeti gyűlési választás véget vetett, államjogi szempontból pedig a köztársaság 1946 februári kikiáltásával elvileg fenntartható viszonyok alakultak ki. A Kornai-féle logikai-oksági modell szorosabban vett gazdasági jelenségeit (a modell 4. és 5. blokkját, amelyekben a klasszikus szocialista rendszer szereplőinek érdekeltségét és motivációit, magatartásukat és a köztük fennálló viszonyok fő vonásait, illetve tartós, jellegzetes gazdasági jelenségeket ábrázolta) nem is vettem számításba. Vagyis három elem maradt: a politikai rendszer, a tulajdonszerkezet és a koordináció módja. Hozzájuk adtam viszont két, demokráciakritériumnak nevezett vizsgálati szempontot. Az elsőt Joseph Schumpeter nyomán¹² procedurális jellegzetességekben határoztam meg: demokrácia az a kormányzati forma, amikor a vezetőket jól definiált eljárások keretében választják ki, mint például a pártok versenye, ismétlődő szavazás, választott parlamenti törvényhozás, a választási eredmények elfogadása, az e kereteken kívüli eljárások elutasítása stb. A demokratikus tapasztalati kritériumot pedig Sheila Fitzpatrick és Charles S. Maier javaslatai alapján használok.¹³ Ők vélték úgy, hogy a szovjet típusú rendszerek korszakát az egyoldalú állam- illetve társadalomközpontú elemzés helyett az állam és a társadalom diskurzusai és *interakciói* alapján célszerű vizsgálni. Demokratikus tapasztalat akkor halmozódik fel, ha ezek az interaktív elemek az egész modell első négy mezőjében (vagyis a politikai szerkezet,

10 Összefoglalását lásd *Standeisky Éva*: *Demokrácia negyvenötben*. Budapest 2015. 10–31.

11 *Kornai János*: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest 1993. 380–399.

12 *Joseph Schumpeter*: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York 1942.

13 *Sheila Fitzpatrick*: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. New York 1999. és *Stalinism. New Directions*. Ed. Sheila Fitzpatrick. London 2000.; *Charles S. Maier*: *What Have We Learned since 1989? Contemporary European History*. 18. (2009) Part 3. 253–269.

a tulajdonlás, a koordináció és a demokratikus eljárások *gyakorlatában*) jelen vannak állam és társadalom kapcsolatában. Az ötvenes években például a tulajdonszerkezet értelmezési tartományában a magántulajdon visszaszorításának *szándéka* a később személyi tulajdonként elfogadott tulajdonméretre is kiterjedt. Ennek ellenére sem sikerült a mezőgazdasági termelő kistulajdon gyors felszámolása – egészen a hatvanas évek elejéig. Kérdés, hogy ez esetben az interakció kimutatható-e ebben a blokkban. Feltételei éppen megvoltak, de a válasz mégis nem, hiszen például az egyéni parasztság a *földforgalom*-ban egyoldalúan vehetett csak részt: vagy vele együtt belépett a kvázi állami (szövetkezeti) tulajdon szerkezetébe, vagy felajánlotta tulajdonát az államnak. Mindezek alapján az eredmény a következőképp ábrázolható:

	A szovjetizálás előtt	Szovjetizált
Politikai rendszer	Korlátozott többpártrendszer Korlátozott ideológiai pluralizmus Kapitalizmussal szemben ellenséges politikai erők: MKP, NPP	Kommunista párt osztatlan uralma Kommunista ideológia hegemóniája
Tulajdonszerkezet	Vegyes (inkább kistulajdoni dominancia)	Állami és kvázi állami dominancia (+ kistulajdon)
Koordináció	Bürokratikus és piaci	Bürokratikus
Demokráciafolyamatok	Korlátozottan igen	Nem
Demokratikus tapasztalat	Van	Nincs
Összegzés, a rendszer jellege	Nem szocializmus, nem kapitalizmus	(Szovjet mintájú) szocializmus

2. táblázat. A szovjetizálás előtti és utáni rendszer összehasonlítása

Amint látható, a két modell minden elemében eltér – de egyikben sem homlok-egyenest, ami az összegzésben az átmeneti rendszer kissé elmosódott definíciójához vezetett. Meg kell jegyezni, hogy Kornai a kapitalizmust és a szocializmust összehasonlító későbbi tanulmányában a demokrácia uralmi rendszerét egyáltalán nem sorolta a kapitalizmus kritériumai közé – csupán annyit jegyzett meg, hogy a kapitalizmus politikai rendszerében nincs hegemon ideológia és a politikai élet irányításában nincsenek jelen a kapitalizmussal szemben ellenséges erők. (Joggal tehető fel a kérdés, hogy miért nem szerepel az összehasonlításban az állami/nemzeti szuverenitás problémája. E fogalom használata a késő modern korban, kivált a szuperhatalmak felemelkedésének időszakában erősen kérdéses. Ebben a tekintetben az 1945 utáni átmeneti rendszer és a klasszikus sztálinizmus kétségkívül semmiben sem különbözik egymástól, noha az államiság megszűnéséről *nem* lehet beszélni.)

Valamikor 1944 és 1949 között ezzel együtt is elkülöníthetünk egy átmeneti rendszert, amely jóval inkább hasonlít a szocializmusra mint a kapitalizmusra. Felvetődhet a kérdés, hogy amikor a század végén a szovjet típusú politikai rendszer meglehetősen gyorsasággal és sikeresen átalakult, vajon elkülöníthető-e hasonló rendszerszintű átmenet. Hipotetikusan a kilencvenes évekre alkalmazva a módosított Kornai-modellt, a következő képet kapjuk:

Kritériumok	Átmeneti?	21. századi kapitalizmus
Politikai rendszer	Többpártrendszer, ideológiai pluralizmus, kapitalizmussal szemben ellenséges politikai erők nincsenek	Többpártrendszer, ideológiai pluralizmus, kapitalizmussal szemben ellenséges politikai erők nincsenek
Tulajdonszerkezet	Állami, kvázi állami és magántulajdon	A magántulajdon dominanciája
Koordináció	Piaci és bürokratikus	Piaci (+ bürokratikus)
Demokráciafolyamatok	Igen	Igen
Demokratikus tapasztalat	Igen	Igen
Összegzés, a rendszer jellege	Lényegében 20/21. századi kapitalizmus	20/21. századi kapitalizmus

3. táblázat. Az 1990-es évek átmeneti rendszere és a kapitalizmus összehasonlítása

Látható, hogy az 1990-es éveket – azt az időszakot, amikor az évtized elején még döntő súlyú állami/kvázi állami tulajdont a magántulajdon váltja fel,¹⁴ és az állam, bár reguláló szerepet itt-ott még mindig játszik, de liberalizálta az árakat, a kereskedelmet és a devizatranszakciókat – alig lehet megkülönböztetni egy „normálisan” működő 20. századi kapitalizmustól, vagyis a „jóléti állam” 2. világháború után kialakult formájától. Erős érvek szólnak amellett, hogy második átmeneti periódus a 20. században nem volt. Semmiképpen sem abban az értelemben, hogy a szocialistának nevezett berendezkedés hívei lassan leépülő pozícióikat vitára használták volna fel. Erdemben, *egészen* az 1989-es politikai átmenet után kiépülő rendszert senki sem vitatta; érdemi, rendszerszintű alternatívát senki sem javasolt. A gyors, szinte átmenet nélküli rendszerátalakulás feltétele eszerint a sikeres politikai átalakulás/forradalom. 1945-ben nem sikerült a demokratikus politikai átmenet – de az azonnali politikai szovjetizálás sem. 1989 rendszerváltói viszont nyomban győztek. Ami esetleg mégis meggondolásra késztet, tudniillik a kétezres évek közepén felerősödő strukturális rendszerváltás-bírálat, majd a 2010-es évek *több mint állami válságkezelés – kevesebb, mint államkapitalizmus* jellegű fordú-

¹⁴ Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia, és rendszerváltás. Bp. 2007. 118.

lata, nem beszélve a politikai rendszer antidemokratikus átalakulásáról – már egy új század része, így nem tárgya ennek az előadásnak.

Felhasznált szakirodalom és források

- Bozóki András: Gördülő rendszerváltás – az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977–1994). Budapest, 2019.
- Braudel, Fernand: A kapitalizmus dinamikája. Ford. Ábrahám Zoltán – Tóth Gábor. Budapest, 2008.
- Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Ford. Pődör László. Budapest, 2004.
- Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.): Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 5. Stuttgart, Klett-Cotta, 2004.
- Fitzpatrick, Sheila (ed.): Stalinism. New Directions. London, Routledge, 2000.
- Fitzpatrick, Sheila: Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s. New York, 1999.
- Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Tanulmányok. Vál. Berend T. Iván – Ránki György. Budapest, 1984.
- Király Béla – Bozóki András (eds.): Lawful Revolution in Hungary 1989–94. Boulder – Highland Lakes, 1995.
- Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, 1993.
- Kornai János: Láttelel. Tanulmányok a magyar állapotokról. Budapest, 2017. 117–151.
- Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Budapest, 2007.
- Koselleck, Reinhart: A forradalom újkori fogalmának történeti kritériumai. In: uő.: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Budapest, 2003. 75–97.
- Körösényi András: A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Szerk. Körösényi András. Budapest, 2015. 401–422.
- Maier, Charles S.: What Have We Learned since 1989? Contemporary European History Vol. 18, Part 3, August 2009, 253–269.
- Marx, Karl: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata I–III. Budapest, 1967–74.
- Rainer M. János: Századosok. Budapest, 2018.
- Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Budapest, 2006.
- Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás [1988–1990]. Budapest, 2003.
- Rostow, Walt Whitman: The Stages of Economic Growth, a Non-Communist Manifesto. Cambridge, 1960.
- Schumpeter, Joseph: Capitalism, Socialism and Democracy. New York, 1942.
- Spengler, Oswald: A Nyugat alkonya I–II. Budapest, 2011.

Standeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Budapest, 2015.

Tilly, Charles: Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. New York, 1984.

Tilly, Charles: European Revolutions 1492–1992. Oxford, 1993.

Toynbee, Arnold B.: A Study of History. Oxford, 1946.

Tótkés Rudolf: A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990. Budapest, 1998.